

Список літератури

Верхоглядова Н. І. Роль і значення торгівлі для розвитку національного господарства України / Н. І. Верхоглядова, Р. С. Шостак [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. – № 7. – 2012. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua>

Матеріали Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

3. Гребенюк Н. О. Інвестиційна привабливість: сутність та засоби поліпшення / Н. О. Гребенюк // Інвестиції : практика та досвід. – 2012. – № 12. – С. 12–17.

Покатаєва К. П. Теоретичні аспекти визначення категорій “інвестиційний потенціал” та “інвестиційна привабливість” / К. П. Покатаєва // Коммунальное хозяйство городов : наук.-техн. зб. (Серія : “Технічні науки”). – 2007. – № 75. – С. 262–268.

Гончаров В. М. Інвестиційна привабливість підприємства: сутність та фактори впливу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua>

Маринич І. А. Основні тенденції розвитку конкуренції в торгівлі / І. А. Маринич, Т. Р. Триндяк // Зб. наук.-техн. праць: науковий вісник. – 2007. – Вип. 17.3. – С. 220–223.

Малюта Л. Я. Забезпечення якості продукції – необхідна умова підвищення конкурентоспроможності підприємства та його продукції в сучасному ринковому просторі / Л. Я. Малюта // Економіка. Фінанси. Право (щомісячний інформаційно-аналіт. альм.). – 2008. – № 9. – С.11–14.

2.2.8. Теоретико-методичні аспекти регулювання міжнародної торгівлі та торговельного підприємництва в умовах глобалізації*

Основою розвитку суспільства є обмін товарами між країнами на основі міжнародного поділу праці та спеціалізації, оскільки не має у світі країни, яка може виробити всі необхідні їй товари. Діалектика розвитку суспільства нерозривно пов’язана з міжнародною торгівлею та торговельним посередництвом, що за всіх часів підкреслює актуальність партнерства між країнами задля поглиблення спеціалізації та отримання вигоди від взаємної торгівлі. Сучасні процеси глобалізації сприяють розвитку міжнародної економіки, що передбачає поглиблену спеціалізацію країн світу у виробництві товарів та послуг. Своєю чергою, обсяги торгівлі між країнами мають стійку тенденцію до зростання, що засвідчує ключове значення міжнародної торгівлі у процесі еволюції суспільства.

За умов розвитку в глобалізації рівень конкуренції поступово переміщується з локального на глобальний. Прикладом тому є конкуренція у багатьох галузях. Наприклад, на якому ринку конкурують корпорації Apple і Samsung? Звичайно, на світовому. А чи могла бути така ситуація 15 років тому? Про ці компанії в Україні мало хто чув!

Унаслідок сучасного розвитку спеціалізації та міжнародного поділу праці регулювання торговельного підприємництва переступило за рівень компетенції окремих країн. Приклад – корпорація Apple. У якій країні вона виробляє свої відомі телефони iPhone? Оскільки материнська компанія працює у США, можна подумати,

* Серпухов Максим Юрійович – канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця.

що він там і виробляється, але виробництво розташовано в Китаї, окремі частини телефону виготовляє Японія (Sharp виробляє дисплеї), а програми для операційної системи (саме завдяки їм більшість споживачів купують цей товар) розробляє ледь не весь світ. Тобто цей продукт виробляє багато країн! Така сама ситуація склалася у багатьох інших галузях.

Еволюція міжнародної торгівлі ґрунтується на суспільному поділі праці, в основу якого покладені дві різні концепції – протекціонізму та вільної торгівлі. Починаючи з XV ст. та заснування економічної школи “меркантилізму”, у суспільстві почала формуватися парадигма протекціонізму, яка, незважаючи на істотні недоліки та обмеження, розвивається і нині. Вчення класичної школи політичної економії, на противагу протекціонізму у XVII ст., формують концепцію вільної торгівлі, яка доводить необхідність суспільного поділу праці, спеціалізації країн та переваги вільного ринку.

Багато століть дискутують про застосування в зовнішньоторговельній політиці країни ключових її напрямів – протекціонізму та лібералізму (вільної торгівлі). Враховуючи значний часовий лаг та думки видатних вчених і практиків, можна стверджувати, що формального домінування набула парадигма вільної торгівлі, за якою кожна з країн має можливість поглиблювати власну спеціалізацію та забезпечувати вільний доступ до товарів і ринків інших країн (прикладом є діяльність СОТ, членами якої є 160 країн) [1]. Проте сучасний світовий ринок характеризується дуалістичною природою, пов’язаною з формальним домінуванням парадигми вільної торгівлі, з одного боку, та тотальним використанням інструментів прихованого протекціонізму, з іншого. Результатом такої політики є значна кількість торго-вельних війн між країнами в міжнародній економіці.

Незважаючи на загальновизнані позитивні наслідки вільної торгівлі, значна кількість країн перебуває у пошуку переваг протекціоністських заходів. Отже, за умови домінування вільної торгівлі і широкого застосування прихованих протекціоністських заходів, подальшого дослідження потребують питання теоретико-методичних засад регулювання міжнародної торгівлі та торговельного підприємництва.

Питання дослідження різних напрямів торговельної політики мають тривалу історію від базових положень теорії меркантилістів, класичної школи, маржиналістів, кейнсіанців до сучасних досліджень інституціональної та кембриджської шкіл [2].

Основи теоретичного підґрунтя дослідження методів регулювання міжнародної торгівлі було закладено в працях А. Монкретьєна, Т. Мана, У. Стаффорда, Дж. Стюарта, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, Ф. Ліста, Е. Хекшера, Б. Оліна, В. Леонтєва, М. Кейнса та багатьох інших [2]. Предметом досліджень цих вчених було формування торговельної політики країни, визначення переваг та недоліків протекціонізму і вільної торгівлі, спеціалізація країн у міжнародній торгівлі, розподіл природних ресурсів між країнами та їхній вплив на міжнародну торгівлю, особливості торгівлі між країнами тощо.

Серед сучасних дослідників окремих елементів зовнішньоекономічної політики та торговельного підприємництва слід відзначити П. Кругмана [3], М. Портера [4], В. Пономаренко [5], Л. Піддубну [5], А. Савку [6], О. Довгаль [7] та

багатьох інших. Предметом дослідження сучасних вчених-економістів є обґрунтування умов торгівлі, визначення ефектів від вільної торгівлі [3], встановлення конкурентних переваг країни на світовому ринку [4], управління міжнародною конкурентоспроможністю [5], встановлення взаємозв'язку між торгівлею та добробутом населення [6], дослідження сучасних напрямів протекціонізму та лібералізму у зовнішньоторговельних відносинах [7] тощо.

Теоретичним підґрунтям розвитку міжнародної торгівлі є активізація торговельного підприємництва як рушійної сили міжнародної торгівлі. Оскільки основу експорту та імпорту країни з ринковою економікою становлять товари приватних підприємців, зовнішньоекономічна політика держави спрямована на захист їх інтересів. Розглядаючи сучасні теоретичні доробки та практичні результати захисту інтересів національних підприємців, повсякчас суспільство стикається із застосуванням різновидів інструментів протекціонізму, що призводить до симетричної реакції країн – торговельних партнерів, умотивованих захистом інтересів власних підприємців. Зіткнення економічних інтересів підприємців з різних країн на міждержавному рівні зумовлює торговельні війни.

Аналіз торговельних війн дає змогу встановити окремі характеристики цього явища та визначити його вплив на розвиток світової економічної системи. Так, у своєму дослідженні торговельних війн Девід Гоулд та Грейм Водбридж доходять висновку, що така війна між країнами є динамічним процесом, спрямованим на захист власних економічних інтересів, основою якої є моделі політичних рішень країн, що знаходять своє втілення в торговельній політиці (збільшення тарифних бар'єрів у торгівлі між країнами) та призводять до відповідних кроків іншої країни – учасниці конфлікту [8]. Зокрема встановлено, що найпоширенішими інструментами торговельних війн є тарифні бар'єри та політика країн [9]. Перемога у торговельній війні полягає у встановленні відповідного оптимального тарифу або переходу від специфічних чи комбінованих тарифів до адвалорних, що робить наслідки війни менш відчутними.

Нині особливою актуальності набуло дослідження та теоретичне обґрунтування окремих напрямів регулювання міжнародної торгівлі в умовах глобалізації.

Регулювання торговельного підприємництва в умовах глобалізації за масштабами значно відрізняється порівнянно з регулюванням торговельного підприємництва на локальному рівні. На основі дослідження теоретичних підходів та практичного впливу різних елементів регулювання торговельного підприємництва автор розробив ієрархію структури регулювання торговельного підприємництва в умовах глобалізації. В її основу покладено наявність різних рівнів регулювання та притаманні їм інструменти. Основою ієрархії є різні рівні регулювання, на яких воно відбувається. На кожному з рівнів виокремлено: мікрорівень, національний, міжнародний та глобальний. Ієрархію структури регулювання торговельного підприємництва в умовах глобалізації наведено в *табл. 2.36*.

На мікрорівні ієрархії структури регулювання торговельного підприємництва в умовах глобалізації суб'єктом регулювання виступає сам підприємець в особі відділу зовнішньоекономічної діяльності, підприємця, домогосподарства тощо. Вплив на цьому рівні здійснюється внутрішньою політикою (економічною поведінкою

суб'єктів господарювання), яка виражається в рішеннях, які товари виробляти та експортувати або споживати та імпортувати, або споживати та імпортозаміщувати тощо. Істотно впливають на цьому етапі оцінка власного потенціалу та ринкового стану, наявність конкурентних переваг, мода, реклама, пропаганда тощо.

Таблиця 2.36

Ієрархія структури регулювання торговельного підприємництва в умовах глобалізації

Рівень регулювання	Суб'єкти та середовище регулювання	Інструменти регулювання
Глобальний	Країни світу, що мають відкриту економіку	Єдиний інформаційний, торговельний, ринковий, валютно-фінансовий простір
Міжнародний	Міжнародні організації та інтеграційні об'єднання (міжнародне законодавство)	Двосторонні та багатосторонні торговельні угоди (преференційні). Зони вільної торгівлі, митні союзи та інші форми інтеграції. Колективні санкції, ембарго. Спільні проекти в рамках партнерства та співробітництва.
Національний	Держава, національне законодавство	Тарифні бар'єри Нетарифні бар'єри
Мікрорівень	Підприємства (відділи зовнішньоекономічної діяльності). Підприємці – фізичні особи, домашні господарства	Формування конкурентних переваг, експорт, імпорт, нецінові детермінанти попиту (мода, реклама, пропаганда та ін.)

На національному рівні відбувається регулювання торговельного підприємництва державою та за допомогою державних інструментів впливу, серед яких широке розмаїття тарифних та нетарифних методів регулювання, які докладно розглянуті в роботі [10]. Залежно від власних економічних інтересів держава обирає той чи інший спосіб організації зовнішньоторговельної політики та застосовує окремі засоби регулювання торговельного підприємництва.

Міжнародний рівень регулювання характеризується наявністю міжнародної правової бази на основі міждержавних домовленостей, які значно впливають на торговельні операції між підприємцями. Основними інструментами регулювання на цьому рівні є міждержавні торговельні угоди, які стимулюють товарообмін між країнами або його гальмують за допомогою санкцій до торговельних партнерів. Також істотно впливають інтеграційні об'єднання, які сприяють розвитку міжнародної торгівлі, але за встановленими правилами та обмеженнями. Яскравими прикладами інструментів регулювання торговельного підприємництва на міжнародному ринку є:

– зони вільної торгівлі (преференційні угоди з торговельного співробітництва), які активізують розвиток торговельного підприємництва та зростання обсягів торгівлі шляхом зменшення бар'єрів (тарифних бар'єрів, митних ставок, спрощення оформлення вантажу, перетину кордону тощо) у торгівлі між країнами, які є учасниками цих угод (зони);

– митні союзи, що формують єдині митні правила для країн – їх членів, що спрощує партнерство у митному союзі та створює нові бар'єри для співробітництва з іншими країнами, не членами митного союзу унаслідок встановлення єдиних митних правил на кордонах країн – учасників союзу;

– єдиний ринок, валютний союз (економічний союз), політичний союз – усі ці етапи інтеграційного об'єднання країн значно впливають на торговельне підприємництво, стимулюючи торгівлю між країнами, що є членами таких об'єднань, та стримуючи торгівлю з іншими країнами, які не беруть у них участі.

Отже, враховуючи масштаби та інструменти регулювання торговельного підприємництва на міжнародному рівні, здійснюється значний вплив на торговельне підприємництво у вигляді додаткових дискримінаційних (для одних підприємств умови торгівлі поліпшуються, а для інших погіршуються) торговельних бар'єрів.

Глобальний рівень регулювання є заключним за впливом на торговельне підприємництво. Зміст регулювання на цьому рівні полягає у формуванні нових можливостей та викликів для його розвитку. Наприклад, завдяки процесам глобалізації значно збільшилася кількість торговельних угод між країнами. Скажімо, 15 років тому підприємству було необхідно купити обладнання для виробничих потреб, яке в країні не виробляли. Для цього потрібні були контакти, інформація про таке або аналогічне обладнання. Тобто слід було відвідати виставку або поїхати в інші країни, порівняти різні зразки, укласти контракт та його виконати. Ви могли торгувати лише з тими партнерами в інших країнах, яких знали. Сьогодні за допомогою Інтернету ви знайдете та порівняєте необхідне вам обладнання у значно коротший час, замовите його за допомогою Інтернету (наприклад, електронною поштою або скайпом) та оплатите рахунок через світові платіжні системи, а обладнання доставлять світові логістичні компанії у найкоротший час та найвигідніший для вас спосіб. На ваш сайт у світовій Мережі можуть заходити та купувати товари клієнти, з якими ви не знайомі, що значно розширює торговельні можливості бізнесу. Усе це скорочує витрати та активізує торгівлю.

Характерною ознакою глобалізації є також створення нових галузей. Прикладом – активний розвиток хай-тек-індустрії, у якій поглиблюються спеціалізація та міжнародний поділ праці. Це віртуалізація робочих місць (наприклад, в Україні значна кількість програмістів працює на іноземні компанії, виконуючи технічні замовлення), створення нових видів діяльності (чи було необхідно 5–7 років тому виробляти чохли для планшетів, ремонтувати планшети, розробляти до них додатки тощо).

Усе це дає змогу країнам отримати значні переваги та користь від розвитку процесів глобалізації. За таких умов інші країни світу мають однакові можливості доступу до національних ринків. Це поглиблює конкуренцію та спонукає національних виробників до підвищення якості товарів та послуг.

Отже, за умов розвитку процесів глобалізації регулювання торговельного підприємництва набуває ієрархічності, що характеризується наявністю регуляторів на кожному з його рівнів. Все це формує нові можливості та загрози для підприємств, від вміння їх використання залежить подальший успіх та стан міжнародної торгівлі.

Зацікавленість країн обстоювати власні економічні інтереси шляхом застосування елементів протекціонізму зростає і водночас скорочується можливість їх використання у зв'язку з наявністю міжурядових угод, норм та принципів СОТ [1]. Тому все більше країн вдаються до модифікації інструментів протекціонізму з урахуванням власних економічних інтересів та можливостей, створюючи новий клас торговельних бар'єрів – прихованого протекціонізму. Завдяки різноманітним інструментам у вигляді інституційних бар'єрів країнам вдається впливати на міжнародну торгівлю (докладніше цю тему досліджено у праці [12]).

Наявність інституційних бар'єрів для вільної торгівлі унеможлиблює реалізацію у повному обсязі міжнародного поділу праці між країнами та ставить у нерівні умови виробників та підприємців з різних країн.

Прихований протекціонізм – це застосування країною інституційних перешкод у зовнішній торгівлі формально без порушення міжнародних зобов'язань щодо підприємців інших країн з метою обстоювання власних геополітичних та соціально-економічних інтересів. Поширення прихованого протекціонізму створює істотні перешкоди для розвитку світової торгівлі та реалізується урядами країн через системи державного регулювання економіки, що суперечить об'єктивним економічним законам та принципам.

Проаналізуємо деякі інструменти прихованого протекціонізму та їх вплив на міжнародну торгівлю, *табл. 2.37*.

Таблиця 2.37

Інструменти прихованого протекціонізму окремих країн у міжнародній торгівлі

Інструмент прихованого протекціонізму	Дата введення	Країна яка створює торговельний бар'єр	Товарна група	Примітка (цілі політики)
1	2	3	4	5
Експортні мита	14 червня 2013 року	Білорусь	Необроблені шкури великої рогатої худоби	Стимулювання експорту
Експортні мита	7 червня 2010 року	Марокко	Сільське господарство та риболовство	Підтримка галузі
Експортне мито	10 листопада 2011 року	Уругвай	М'ясо, молоко, шерсть	Стимулювання експорту
Фіскальний (не визнання країни походження продукту як ЄС, потрібні додаткові підтвердження країни походження)	7 квітня 1997 року	США	всі	Захист внутрішнього ринку, зменшення обсягів імпорту товарів з ЄС
Квотування	10 грудня 2008 року	Венесуела	Цукор з тростини	Підтримка національних виробників

1	2	3	4	5
Квотування	11 червня 2012 року	Еквадор	Мобільні телефони	Регулювання ринку
Фітосанітарний контроль	2013 року	Росія	Риба та рибні продукти	Політичні цілі
Фітосанітарний контроль	2006 року	Росія	М'ясо, молочні продукти	Політичні цілі
Стандарти маркування, стандарти енергозбереження	5 серпня 2013 року	США	Споживчі товари, промислове обладнання	Стимування імпорту якісних товарів, регулювання ринку
Експортні субсидії (повернення податку)	30 листопада 2009 року	Уругвай	Обладнання для виробництва ортопедичних матраців	Стимулювання розвитку галузі
Експортні субсидії	11 вересня 2009 року	Колумбія	Банани, квіти, креветки	Підтримка експортерів
Вимоги держзакупівлі у національних виробників	10 квітня 2010 року	В'єтнам	Споживчі товари та обладнання	Підтримка національних виробників
Девальвація національної валюти до 1,2 євро за франк	6 вересня 2011 року	Швейцарія	Експортні товари	Стимулювання експорту
Девальвація національної валюти на 25 % до інших валют	Лютий 2009 року	Казахстан	Експортні товари	Підтримка експортерів

Дослідження торговельних бар'єрів окремих країн у міжнародній торгівлі було проведено на основі даних урядів країн, а також Європейської комісії [13] та GlobalTradeAlert [14]. У результаті дослідження встановлено, що:

останнім часом країни активно застосовують інституційні інструменти як елементи прихованого протекціонізму для захисту вітчизняних ринків від іноземної конкуренції;

використання інституції у створенні торговельних бар'єрів притаманно і країнам з високим рівнем доходу, і країнам з середніми та низькими доходами;

інституційні інструменти країни використовують як торговельні бар'єри для захисту підприємців і однієї галузі, і всього національного ринку;

поширеним є використання торговельних бар'єрів для вирішення економіко-соціальних чи геополітичних конфліктів між країнами;

інструменти прихованого протекціонізму у вигляді інституцій мають зовсім різний характер, серед яких найбільше поширені: експортні мита, адміністративні перешкоди, технічні бар'єри, квотування, маркування, експортні субсидії, вимоги державних закупівель, валютна політика, фітосанітарний контроль, утилізаційний збір тощо.

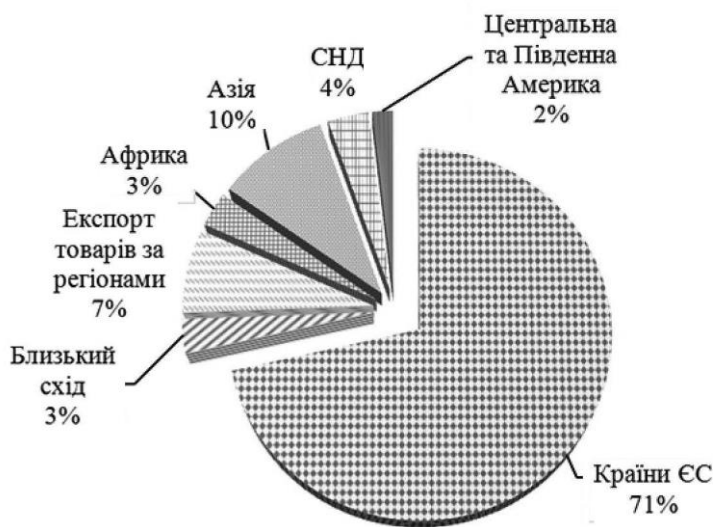
У такий спосіб, завдяки глобалізації відбувається розширення можливостей використання результатів міжнародного поділу праці, але водночас значна кількість

країн застосовує методи прихованого протекціонізму, що стримує розвиток торговельного підприємництва та економік країн світу.

Наступним прикладом дуалістичної природи глобальних трансформацій є процеси інтеграції, що, з одного боку, стимулюють міжнародну торгівлю та економічний розвиток країн, а з іншого, створюють додаткові бар'єри у торгівлі з іншими країнами, які не є членами інтеграційного об'єднання.

Яскравим прикладом обмеження вільної торгівлі між країнами є правила Європейського Союзу (ЄС). Країни, які є членами ЄС, мають вільний доступ до ринків країн-членів об'єднання та відчувають значні перепони в торгівлі з країнами, які не є його членами. Передусім вони проявляються у високих технічних, екологічних, документарних та інших вимогах, що висуваються до продукції, яка експортується до ЄС.

Прикладом є ринок ЄС, на якому після розвитку інтеграційних процесів значний обсяг експорту товарів (71 %) припадає саме на країни ЄС, що посилює торговельне підприємництво та активізує міжнародну торгівлю серед його членів та ускладнює торгівлю з країнами, що не входять до нього. На *рис 2.87* наведено структуру експорту товарів за регіонами країн ЄС.



*Рис. 2.87. Структура експорту товарів за регіонами країн ЄС у 2013 р.
Примітки: авторська розробка за матеріалами [11]*

Унаслідок розвитку інтеграційних процесів відбувається значне коригування умов розвитку торговельного підприємництва та обсягів міжнародної торгівлі.

Отже, завдяки глобалізації відбуваються інтеграційні процеси, що стимулюють розвиток міжнародної торгівлі, проте наявні інтеграційні перепони, які полягають у стимулюванні внутрішньої торгівлі між країнами об'єднання та створенні бар'єрів для торгівлі з третіми країнами.

Глобалізація має і переваги, і недоліки, що підтверджує її дуалістичну природу. Беручи активну участь у процесах глобалізації, країна має можливості збільшити обсяги експорту товарів та послуг, проте стикається з негативним впливом глобалізації (посилення конкуренції, обмежений доступ до ринків інтеграційних об'єднань, застосування інструментів прихованого протекціонізму тощо).

Крім того, значно зростає кількість регулювальних суб'єктів та рівнів регулювання, що створює дискримінаційні умови для торгівлі порівняно з національними підприємствами та призводить до погіршення її умов. Найбільші переваги в міжнародній торгівлі отримують підприємці тих країн, які активно інтегруються у світове господарство та постійно підвищують рівень конкурентоспроможності власної економіки.

Список літератури

Всесвітня торговельна організація. – Режим доступу : http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

Хрестоматія по економічеській теорії / сост. Е. Ф. Борисов. – М. : Юристь, 2000. – 536 с.

Paul R. Krugman. The Spatial Economy : Cities, Regions, and International Trade / Paul R. Krugman, Masahisa Fujita, Anthony J. Venables / Hardcover, 1999. – 366 p.

Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції пер. з англ. / Майкл Е. Портер; – К. : Основи, 1998. – 390 с.

Пономаренко В. С. Міжнародна конкурентоспроможність підприємства і диверсифікація експорту: науково-методичні аспекти аналізу та оцінки / В. С. Пономаренко, Л. І. Піддубна // Конкурентоспроможність: проблеми науки та практики : монографія / під ред. д. е. н., проф. Пономаренка В. С., д. е. н., проф. Кизима М. О., д. е. н., проф. Тищенко О. М. – Харків : ВД “ІНЖЕК”, 2009. – С. 7–22.

Савка А. П. Вплив міжнародної торгівлі на добробут населення трансформаційних країн : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 “Світове господарство і міжнародні економічні відносини” / А. П. Савка. – Тернопіль, 2010. – 23 с.

Довгал О. А. Протекціонізм і лібералізм у процесі глобалізації світової економіки (Питання теорії і методології) : монографія / О. А. Довгал; Нар. укр. акад. – Х. : Вид-во НУА, 2004. – 320 с.

David M. Gould The political economy of retaliation, liberalization and tradewars / David M. Gould, Graeme L. Woodbridge // European Journal of Political Economy. – Volume. 14, Issue 1. – 1998. – P. 115–137.

Vicard, V. Trade, conflict, and political integration: Explaining the heterogeneity of regional trade agreements / V. Vicard // European Economic Review. – Vol. 56. – Issue 1. – January 2012. – P. 54–71.

Серпухов М. Ю. Ієрархія інструментів прихованого протекціонізму в міжнародній торговельній політиці / М. Ю. Серпухов // Вісник НУК. – 2013. – № 3. – С. 1–4.

Всесвітня торговельна організація. – Режим доступу : http://www.wto.org/english/res_e/reser_e/wtr_e.htm

Серпухов М. Ю. Прихований протекціонізм як інструмент сучасної міжнародної торговельної політики / М. Ю. Серпухов // Економіка розвитку. – 2013. – № 4 (68). – С. 23–27.

Global Trade Alert. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globaltradealert.org>

European Commission. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://madb.europa.eu/madb/barriers_crossTables.htm

